

XX ASR DOSTONLARIDA POETONIMLARNING QO‘LLANILISHI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.043>

Djamalxodjayeva Gulxumor Taxiroyva

ORCID: 0009-0007-9199-7721

gulxumor8726@gmail.com

O‘zDSMI

Annotatsiya: Ushbu maqolada “poetonim” tushunchasining ilmiy asoslari va uning badiiy matndagi lingvopoetik vazifalari Muhammad Yusuf dostonlari misolida tahlil qilingan. Tadqiqotda allyuziv nomlar, onomastik metafora, metonimiya, zidlantirilgan nomlar, perifrazalar, o‘xshatishlar va agnonim nomlar kabi poetik hodisalar konkret she’riy parchalar asosida ko‘rib chiqilgan. Poetonimlarning badiiy asardagi g‘oyaviy-estetik vazifasi ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: poetonim, lingvopoetika, onomastika, allyuziv nom, onomastik metafora, agnonim, Muhammad Yusuf, badiiy matn

USE OF POETONYMS IN XX CENTURY EPICS.

Djamalkhodjayeva Gulkhumor Takhirovna

UzSIAC

Abstract: This article examines the scientific foundations of the concept of “poetonym” and its linguopoetic functions in literary texts, based on the poems of Muhammad Yusuf. The study analyses allusive names, onomastic metaphor, metonymy, contrasting names, periphrases, comparisons, and agnonyms through specific poetic excerpts. The ideological and aesthetic role of poetonyms in literary works is discussed from a scholarly perspective.

Keywords: poetonym, linguopoetics, onomastics, allusive name, onomastic metaphor, agnonym, Muhammad Yusuf, literary text

“Poetonim” termini ilk bor 1956-yilda V.M.Mixaylov tomonidan kiritilgan bo‘lib, u badiiy asarda ishlatilgan har qanday ismni ifodalash uchun mo‘ljallangan [1.9]. Keyinchalik S.I.Zinin bu terminni yanada aniqlashtirib, “poetonim” sifatida faqat badiiy qiymatga ega va badiiy yukni o‘zida saqlovchi onomastik birliklarni kiritdi[2].

O'zbek tilshunosligida bu haqida D.Xudoyberganova "Lingvostilistikaning tadqiq obyekti xususida" nomli maqolasida onomapoetikaga doir qarashlardan foydalanish haqida o'z fikrlarini ta'kidlaydi[3.60-65].

"Poetonim - badiiy matnda poetik yuk olgan, asar g'oyasini yoritishga xizmat qilgan, turli lingvopoetik xususiyatlarga ega bo'lgan har qanday nom"[4.37].

Badiiy asarda qo'llanilgan poetonimlar haqida D.Xudoyberganova shunday ta'kidlaydi: "Badiiy asarda qo'llangan poetonimlar shundan dalolat beradiki, onomastik birliklar ham badiiyatni ta'minlaydigan boshqa vositalar qatorida muhim o'rin egallaydi. Shu sababli muayyan asarning lingvopoetik tadqiqida poetonimlarga ham alohida e'tibor qaratilishi lozim. Zamonaviy adabiyotimizda shunday adiblar borki, ularning asarlarida qo'llangan nomlar yozuvchining badiiy-estetik qarashlarida muhim o'rin egallaydi" [5.9].

Muhammad Yusuf dostonlarida ham turli badiiy maqsadlarda lingvopoetik vosita sifatida poetonimlar qo'llanilganligi, asarning o'ziga xos badiiy vositalarini aniqlashda va undan samarali foydalanishda muhim ahamiyat kasb etgan. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda poetonimlarni allyuziv nom, onomastik metafora, "so'zlovchi" nom kabi lingvopoetik vazifalarda kelishidan tashqari, ular onomastik antonimlar, onomastik birliklar asosida kontekstual sinonimlar vazifasini bajarganligini ham kuzatamiz.

Dostonlarda poetonimlarni tahlil qilar ekanmiz, ularning *allyuziv nom*, *onomastik metafora*, *onomastik metonimiya*, *onomastik zidlantirilgan nomlar*, *onomastik perefrazlar*, *onomastik birliklar asosidagi o'xshatishlar* hamda *agnonim nomlar* singari vazifalarni bajarganligi quyidagi misollarda aks etadi.

1. *Allyuziv nom*. "Poetonimlarning she'riy matnda allyuziv nom vazifasida kelishi eng faol hodisalardan biri hisoblanadi. Ular badiiy matnda pretsendent nomlar (xalqning lisoniy xotirasida saqlanuvchi mashhur faktlar bilan bog'liq nomlar)ning funksional turlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi"[5.6]. Muhammad Yusufning "Ey, Dil..." dostonida Mirzo Bobur poetonimi allyuziv nom sifatida kelganligini kuzatamiz:

"Mirzo Bobur

Mozoridan

Turib kelsa netarsan? -

Ey dil, sen ayt!"[6.140]

2. *Onomastik metafora*. "Onomastik metafora metaforaning o'ziga xos turi sifatida she'riy matnlarda betakror obrazlilikni yuzaga keltiradi. Onomastik metaforadan ko'p hollarda mavhum tushunchalarni predmetlashtirish, ularni jonli qiyofada tasvirlash maqsadida foydalaniladi"[5.6]. Adib dostonlarida ham onomastik metaforalar muhim poetik vazifani bajargan. Masalan:

"Meni uyg'otgan odam buyuk hofiz edi.

Mening borar joyim esa Buyuk Buxoro edi.

Buxoro mendan xafa edi..." [6.178]

3. *Onomastik metonimiya.* Mahoratli ijodkor dostonlarida original ravishda poetonimlar bilan metonimik hodisalarni yuzaga keltirgan: "*Qizlar shoir og'aynimning ozg'in bo'yniga imo qilishib qiqirlashadi. Ularni bir amallab Eskijo vaga topshirib, tangalarimizni jaranglatib metroga chopamiz*"[6.173].

4. *Onomastik zidlantirilgan nomlar.* Onomastik antonimlar asarning ekspressivligini, ta'sirchanligini ta'minlashda qulay vositalardan biri bo'lib, obrazlarni ramziy zidlantiriladi. Masalan, shoir dostonlarida tarixiy shaxslardan Chingizxon hamda Jaloliddin Manguberding parchada birga qo'llanilishi kontrastlikni yuzaga keltirgan. Jumladan, adibning "Ey, Dil.." dostonida ushbu nomlarni ko'p uchratamiz:

*"Giyoh unmay,
Yer yig'laydi,
Chingiz o'tgan joylarda.
Tulpor izi
Toshga sizib,
So'roqlaydi soylarda
Qayda qoldi
Jaloliddin
Manguberdi, qaylarda?..."*[6.138]

Anglashiladiki, adib tomonidan *Chingiz* hamda *Jaloliddin Manguberdi* antroponimini ushbu misrlarida qo'llanilar ekan, ushbu tarixiy shaxslar nomlariga murojaati, *Chingiz* antroponimi ko'chma ma'noda, razil, buzg'unchi va vayronkor odam sifatida ifodalangan, bu esa ijodkorning ushbu tarixiy shaxsga nisbatan salbiy munosabatini aks ettiradi. *Jaloliddin Manguberdi* antroponimi esa o'zbek milliy qahramoni sifatida mardlik va jasorat siymosini gavdalantirgan. Bu orqali shoir milliy g'urur va qahramonlikni ta'kidlaydi.

5. *Onomastik perifrazalar.* Adibning dostonlarida yana prafratik onomastika usulida qo'llagan misollarni ko'rishimiz mumkin. Muhammad Yusuf "Ko'hna quduq" dostonidagi eng yirik cho'llardan biri *Sahroi Kabirga* dunyoni qiyoslash orqali asarning badiiy ta'sirchanligini oshirgan.

*"Asli dunyo nadir - Sahroi Kabir,
Agar aziz ersa odam-da, aziz".*[6.184]

Bunda shoir asl dunyoni *Sahroi Kabirga* qiyoslash orqali ta'sirchan ifoda yaratilgan. Parchada *Sahroi Kabir* toponimi "nihoyatda kengligi" va "hech nima topa olmasligi" ma'nolarida kelgan. Adib ushbu toponimdan mubolag'ali tarzda ifodalash uchun qo'llaganini kuzatishimiz mumkin.

6. *Onomastik birliklar asosidagi o'xshatishlar*. "Ma'lumki, muayyan nomlar o'zi mansub bo'lgan lingvomadaniyatga mashhurlik kasb etishi natijasida biror xususiyatning etaloni sifatida qabul qilinadi" [5.7]. Dostonlarda o'xshatish etaloni konstruksiyasining poetik qimmatini, estetik salmog'ini belgilaydi. Masalan:

*Buxoro, Hotamga o'xshaysan,
Yov kelsa to'shak to'shaysan.*

8. *Agnonim nomlar. (Onomastik agnonim)*. Dostonlarda aksariyat kitobxon bilmaydigan, tushunmaydigan tarixiy real shaxslar nomlari uchraydi. "Qora quyosh" dostonida onomastik agnonimlar ko'p marotaba uchramiz:

*Xitoyda o'lmagan Blyuxer qani,
Qiyima-qiyima bo'lib chopildi tani.*

*Qaysi aybi uchun otildi Yakir,
Nonushta ustida sotildi Yakir...[6.162]*

Keltirilgan misollarda *Blyuxer*, *Yakir* agnonimlari kitobxon uchun noma'lum. Ulardan biri "*Blyuxer* - Vasiliy Konstantinovich Blyuxer (1889-yil 1-dekabr - 1938-yil 9-noyabr) - sovet harbiy qo'mondoni va Sovet Ittifoqi marshali. 1924-yildan 1927-yilgacha Blyuxer Xitoyda sovet harbiy maslahatchisi bo'lgan... Yaponiya doimiy ravishda Xitoy ustidan nazoratni kengaytirib, Sovet Ittifoqiga dushman bo'lganligi sababli, Uzoq Sharq faol harbiy qo'mondoni edi"[7]. Anglashiladiki, zukko ijodkor ushbu shaxs yashagan tarixiy voqelikni sinchkovlik bilan o'rganganligi hamda ilhomlanganligi ushbu betakror real voqelikka asoslagan asar yaratilishiga sabab bo'la olgan.

Yunus Emmanuilovich Yakir sovet harbiy arbob, 1-darajali komandarm (1935). Fuqarolar urushi davridagi harbiy boshliq. Tuxachevskiy ishi bo'yicha hukm qilingan va o'ldirilgan (1937)[8]. Aytish joizki, *Yakir* agnonimini adib misralarda mahorat bilan qo'llar ekan, aynan ushbu agnonimni havolada komandarm ekanligi haqida izoh qoldirgan.

Ushbu maqolada Muhammad Yusuf dostonlarida qo'llangan poetonimlarning lingvopoetik vazifalari - allyuziv nom, onomastik metafora, metonimiya, zidlantirilgan nomlar, perifrazalar, o'xshatishlar va agnonim nomlar - misollar orqali tahlil qilinib, poetonimlarning badiiy matn g'oyasini ochishdagi muhim o'rni isbotlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Калинин В.М. Поэтика онима. - Донецк, 1999. - В. 9.
2. Зинин С.И. Литературная (поэтическая) ономастика. Классификация поэтонимов // www.planeta-imen.narod.ru

3. Худойберганава Д. Лингвостилистиканинг тадқиқ объекти хусусида // Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари. - Тошкент, 2018. - Б. 60-65.
4. Анданийёзова Д. Бадиий матнда ономастик бирликларнинг лингвопоэтикаси. Филол.фан.б.фалс.док....дисс. - Тошкент, 2017. - Б. 37.
5. Худойберганава Д., Анданиязова Д. Ўзбек тили поэтонимларининг изоҳли луғати. - Тошкент: Turon zamin ziyo, 2016. - Б. 9.
6. Муҳаммад Юсуф. Халқ бўл элим // Ўзбекистон. - Тошкент, 2018. - 137-204-б.
7. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Vasiliy_Blyuxer
8. <https://ru.m.wikipedia.org/wiki>
9. Djamalxodjayeva G. T. MUHAMMAD YUSUF IJODIDAGI FOLKLORIZMLAR LINGVOPOETIKASINING O'RGANILISH MASALALARI //Oriental Art and Culture. - 2023. - T. 4. - №. 1. - С. 398-405.
10. Djamalxodjayeva G. T. DOSTONLARDA AGNONIMLARDAN FOYDALANISH //World of Philology. - 2026. - T. 5. - №. 1. - С. 44-49.